

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLIII

Уређивачки одбор:

*др Тајјана Бајић-Симић, др Даринка Горјан-Премк, др Ирена Гришкај, др Милка
Ивић, др Павле Ивић, др Радослав Кайичић, Блаже Конески, др Тине Лојар,
др Александар Младеновић, др Асим Пецо, др Мишар Пешикан, др Живојин
Ситанојчић, др Драго Ђујић*

Главни уредник:
МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1987

KONFRONTATIVNA GRAMATIKA SRPSKOHRVATSKOG I POLJSKOG JEZIKA

(metodološki aspekt)

U Institutu za slavistiku Poljske akademije nauka ostvareni su projekti konfrontativnih gramatika pojedinih slovenskih jezika. Tu se obrađuje, pored ostalog, i konfrontativna gramatika poljskog i srpskohrvatskog jezika. Taj projekat je dugoročan i u njemu učestvuje niz poljskih lingvista — kao autori ili konsultanti.

Konfrontativno proučavanje, čija je tradicija u svetu već utemeljena, stiglo je u Poljsku s izvesnim zakašnjenjem. Duže je vreme bilo vršeno samo u vezi s takozvanim kongresnim jezicima, koji su bili predmet šire — školske i vanškolske nastave, s engleskim, ruskim, francuskim i nemačkim. Konceptije proučavanja jezika toga tipa, čiji se rezultati dosta često odlikuju visokom spoznajnom vrednošću¹, podređene su u prvom redu — zbog opsega jezika kojih se tiču — potrebama prakse i glotodidaktike. Primer konfrontativne gramatike praktičkog karaktera jeste Ruska gramatika za Poljake², u kojoj su pojedini delovi obrađeni na osnovu paralelnog, ruskog i poljskog materijala.

Konfrontativna srpskohrvatsko-poljska gramatika predstavlja drukčiju tendenciju u interpretaciji dvojezičnog materijala. Njenu je koncepciju kolektiv (u sastavu: K. Feleszko, M. Korytkowska, V. Koseska-Toszewa, J. Mindak i I. Sawicka) izložio u projektu koji je štampan u Konfrontativnim poljsko-južnoslovenskim studijama³.

Tokom izgrađivanja osnova opšte koncepcije Gramatike, kolektiv je, pre svega, odbacio takav način konfrontacije dvaju jezika u kojem se jedan od njih tretira kao polazni. U dosadašnjim konfrontativnim opisima odabrani jezik, najčešće stran adresatu gramatike, upoređivao se sa drugim jezikom — obično sa maternjim jezikom adresata. Takav se pristup oslanjao, pre svega, na prevođenje površinskih struktura stranog jezika i njihovo poređenje s odgovarajućim strukturama maternjeg jezika adresata gramatike.

¹ V. npr. J. Fisiak, M. Lipińska-Grzegorek, T. Zabrocki, *Polish Contrastive Grammar*, Warszawa 1978.

² *Gramatyka rosyjska dla Polaków*. I. Dulewicz — *Fonetyka i fonologia*, V. Koseska-Toszewa — *Składnia*, I. Maryniak — *Morfologia* (u štampi).

³ *Studia konfrontatywne polsko-południowosłowiańskie*, Slavica, Wrocław 1984.

Radovi toga tipa koncentrisali su se oko vrlo detaljnog opisa morfoloških i sintaksičkih sredstava izražavanja nekih sadržina, uz skoro potpuno zanemarivanje leksičkih sredstava izražavanja datih sadržina — često nimalo manje važnih za karakterizaciju celokupnog jezičkog sistema.

Već u prvoj fazi svoga posla pomenuti kolektiv stručnjaka je zapazio izvesne činjenice koje potvrđuju staru istinu da ograničavanje rada na interpretaciju površinskih struktura proučavanih jezika može navesti na izvođenje pogrešnih zaključaka, kao što bi bio, na primer, ovaj: da u jezicima bez člana značenja iz oblasti kategorije određenosti/neodređenosti ne dolaze do izraza. Takav konfrontativni opis dvaju jezika daje u ovom slučaju ne samo nepotpunu sliku (ne bi to ni bio njegov osnovni nedostatak, pošto je svaki opis prirodnog jezika nepotpun) već pogrešnu⁴.

Za egzemplifikovanje pogrešnog tumačenja pojava koje su u jednom jeziku gramatički eksplicitne a u drugom to tako nisu, priroda problema imperceptivnosti pruža takođe dosta mogućnosti. Rasprostranjeno je, naime, mišljenje da u poljskom, ruskom, češkom ili srpskohrvatskom jeziku imperceptivna modalnost ne postoji, suprotno situaciji u bugarskom, gde se imperceptivna sadržina gramatikalizuje u smislu modusa koji signalizuje da govorno lice nije očevidac saopštenog događaja. Taj se modus u suštini svodi na izražavanje nesigurnosti govornog lica prema istinitosti sadržaja izjave koju daje, što se postiže naglašavanjem sopstvenog neučestvovanja u saopštenom događaju. U bugarskom jeziku, kao što je poznato, imperceptivne su sadržine u značajnom stepenu gramatikalizovane i izražavaju se u tekstu pomoću posebnih glagolskih oblika. Ipak, nije do sada bila opisana činjenica da se imperceptivna modalnost u bugarskom izražava i leksičkim sredstvima, kao u poljskom, ruskom ili srpskohrvatskom. Up. npr. bug. *казват че, говори се че, май, майче* / *Мария е болна*, a takođe i *Мария била болна*, odnosno *Мария май била болна*, gde se, pored gramatičke forme koja izražava imperceptivnost, javlja i leksema sa sličnom sadržinom. Up. takođe poljsko *rzekto, powiadają że, podobno jakoby* / *Mówią, że ma około trzydziestki obok, To ma być (miała być) dobra lekarka*; rusko *мол, де, дескать, говорятъ, будто* / *Подумывали над нашим героем, что уж не влюблен ли он* i sl.; srpskohrvatsko *kažu da, govorka se da* i sl. Poređenje poljskih primera sa ruskim pokazuje da se u svojstvu oznake imperceptivnosti u poljskom može upotrebiti konstrukcija u čijem je sastavu forma glagola *mieć* 'imati' + infinitiv, dok se u ruskom imperceptivnost izražava samo leksički⁵.

Poređenje dvaju jezika, genetski bliskih, ali ne uvek tipološki sličnih, vršeno po tradicionalnom modelu konfrontativnog opisa, ne bi, osim toga, moglo da osigura da će na videlo biti izneti neki problemi do sada nezapaženi i neopisani, niti bi pružilo mogućnost za posmatranje iz druge, nove perspektive, one problematike koja se obrađuje u jednojezičkim opisima.

⁴ Više o tome v. V. Koseska-Toszewa, *Semantyczne aspekty kategorii określoności / nieokreśloności (na podstawie materiałów z języka bułgarskiego, polskiego i rosyjskiego)*, Wrocław 1982.

⁵ O konstrukcijama sa *mieć* 'imati' obaveštava detaljnije studija V. Koseska-Toszewa, *Konstrukcje z polskim mieć i bułgarskim imam*, *Studia linguistica memoriae Zdzisław Stieber dedicata*, Wrocław 1983, 137—145; up. takođe *Gramatyka rosyjska dla Polaków. Składnia*.

Kolektiv autora projekta predložio je da se uvedu u praksu postulati konfrontacije sistema dvaju jezika pomoću takvozvanog „jezika-posrednika“ (teritium comparationis). Materijalni efekti realizacije takve koncepcije, odnosno prekoračenje granica teorijskih postulata, stvaraju, po našem mišljenju, novum u oblasti slovenske komparatistike, čemu su odgovarajuća ilustracija pojedini delovi Projekta⁶.

Drugi teorijsko-modološki princip, za koji se odlučio stručni kolektiv, a koji proizilazi iz gore pomenutih zapažanja, jeste pravac opisa koji vodi od semantičke analize ka formalnoj analizi konfrontiranih jezika.

Opis koji bi imao jednu polaznu tačku a dve krajnje, pošto bi počeo na nivou značenja, zajedničkom za oba jezika, a završio na nivou dveju različitih formi površinske strukture, izgledao je težak za ostvarenje, ali je istovremeno garantovao maksimum korisnosti. Opis toga tipa, po mišljenju stručnog kolektiva, mogao bi postići dva osnovna cilja konfrontativnog proučavanja: omogućio bi formulisanje zaključaka koji bi se odnosili na razlike i sličnosti između oba jezika, a istovremeno bi doprineo istraživanjima teorijskog i pragmatičkog karaktera.

Takav bi opis pri tom povećao šansu da se postigne sistematičnost u slikanju tih jezičkih pojava koje se razlikuju na površini, mada polaze od istih semantičkih struktura. Mogao bi, sem toga, i pomoći da se zapaze i interpretiraju jezičke pojave koje polaze od različitih semantičkih struktura, a površinski se na isti način uobličavaju.

Gramatički opis gore navedenog tipa, najopštije govoreći — opis koji polazi od značenja prema formi, nije ništa novo za autore jednojezičkih gramatika. Međutim, na slovenskom području nismo sreli nijedan relativno kompletan konfrontativni opis toga tipa.

Opis dvojezičkih pojava sa zajedničkom (za proučivane jezike) polaznom tačkom ima najzad još jedan aspekt: omogućuje ravnopravno tretiranje dvaju jezika i svodi dve posebne konfrontativne gramatike — u ovom slučaju poljsko-srpskohrvatsku i srpskohrvatsko-poljsku — na jednu. Na taj je način pružena mogućnost za to da započeto delo bude upućeno kako poljskom tako i srpskohrvatskom čitaocu.

Svesni teškoća koje stoje na putu konstituisanju koherentnog opisa čak samo jednog jezika, u toku sakupljanja iskustava, a i pod uticajem kako pri-spelih primedbi tako i postulata namenjenih izlaganju na narednim konfrontativnim konferencijama (za sada pre svega na konferencijama u vezi s bugarsko-poljskom gramatikom, čija je realizacija već u toku) odlučili smo se da ograničimo izbor analiziranih semantičkih kategorija samo na one koje su morfolozizovane u jednom od konfrontiranih jezika.

Na listi proučavanih semantičkih kategorija srpskohrvatsko-poljske gramatike našle su se, pored određenosti, temporalnosti i modalnosti (s odgovarajućim potkategorijama: uslovnošću, irealnošću, optativnošću, hipotetičnošću, imperceptivnošću), još i kategorija padeža i roda, količine, kvaliteta, lica itd. — sve na osnovu činjenice da bar u jednom od dva konfrontirana

⁶ *Studia Konfrontatywne polsko-południowosłowiańskie.*

jezika one postoje kao odgovarajuće morfološke kategorije: vreme, modus, padež, rod, broj, gradacija, vrsta reči itd.

S obzirom na nizak stepen korelacije semantičkog nivoa s morfološkim pokazateljima kategorija, a takođe i zbog toga što se semantička svojstva ispoljavaju pre svega na sintaksičkom nivou, neophodno je bilo privoleti se nešto posebnijem metodu konfrontativnog opisa.

Prema koncepciji stručnog kolektiva, Gramatika će se sastojati od niza tomova posvećenih osnovnim semantičkim kategorijama. Svaki će od tomova sadržavati dva dela s unutrašnjim sistemom uputnih znakova. Jedan će deo obuhvatiti analizu sadržina kakve donosi odabrana kategorija, zatim pokazatelje ove kategorije na sintaksičkom i leksičkom nivou, dok će drugi deo biti posvećen sistematskom opisu formalnih jezičkih pojava, tj. paradigmama uređenim na način koji se već odavno primenjuje u gramatičkim udžbenicima.

U našem izboru našla se, na primer, jedna od osnovnih semantičkih kategorija — „određenost”, koja stvara porodicu značenja kakvim se određuje opseg naziva i skupova i kakvim se zadovoljava rečenična funkcija (tj. predikat).⁷

Po našem mišljenju, osnovna za kategoriju određenosti/neodređenosti jeste opozicija unikatnost / neunikatnost⁸. Unikatnost podrazumeva postojanje samo jednog predmeta koji zadovoljava datu rečeničnu funkciju (tj. predikat u logičkom smislu). Ovo se može odnositi kako na jedan element skupa tako i na ceo skup — jedini koji ispunjava „uslov” sadržan u rečenici. Tako se, na primer, u rečenici *Ta se devojka javlja već treći put* izraz *ta devojka* tumači u smislu 'samo ta, jedino ta devojka', što podrazumeva da predikativni izraz *javlja se već treći put* zadovoljava isključivo jedan element skupa 'devojke'. U rečenici, međutim, koja glasi *Ljudi su razumna bića* predikativni izraz *jesu razumna* ne zadovoljava samo jedan element skupa 'ljudi', već skup u celini, budući da jedini on ispunjava dati „uslov”. Poruku, naime, te rečenice parafrazira izjava *Svi ljudi (i samo ljudi) jesu razumna bića*.

⁷ Predikat je, naime, ovde tretiran kao rečenična funkcija.

⁸ Unikatnost označava da postoji samo jedan predmet koji zadovoljava rečeničnu funkciju. Ovo se može odnositi kako na jedan element skupa tako i na jedan skup, jednu relaciju i sl. Unikatnost se u prirodnim jezicima izražava pomoću takozvanih nesamostalnih simbola tipa (*baš*) *taj*, a takođe i pomoću samostalnih simbola — ličnih imena (u logičkom smislu). Unikatnost izražena nesamostalnim simbolima formalizuje se uz pomoć jota-operatora, koji pretvara datu rečeničnu funkciju u rečenicu. Jota-operator određuje opseg vrednosti varijable (argumenta). Šta znači jota-operator, može se odrediti samo u rečenici u kojoj se nalazi. Jota-operator je formalna skraćenica koja obeležava uslov na osnovu kakvog postoji samo jedan individuum sa dativ svojstvom: $/x/ f /x/$. Ipak, čini se prirodnim ubrojati zamenjivanje unikatnog predmeta sa varijablom predikata u kvantifikaciju, pošto ovakva operacija smanjuje broj nezavisnih varijabla — u skladu sa „prirodom” kvantifikacije. Up. o tome J. Barwise, R. Cooper, *Generalized quantifiers and natural language*, Linguistic and Philosophy, 4, 1981, 159—219.

U svakom se prirodnom jeziku unikatnost izražava pomoću nesamostalnih simbola⁹, tj. pomoću reči i izraza čija se puna označenost ostvaruje samo u određenom kontekstu, a izražava se takođe i pomoću ličnih imena¹⁰, tj. takvih imena koja sama po sebi ne otelotvoruju deo određenih deskripcija¹¹. Ipak, s obzirom na činjenicu da svaka kvantifikacija ograničava broj nezavisnih varijabala (tj. promenljivih vrednosti) kvantificiranog predikata, izgleda prirodno ubrojati u kvantifikaciju i zamenu unikatnog predmeta sa varijablom predikata, pošto se upravo tom operacijom smanjuje broj nezavisnih varijabala¹².

Gramatički član, a i lične, odnosno pokazne zamenice mogu izražavati unikatnost samo u kontekstima gde je moguća parafraza oličena izrazima tipa *baš taj, jedino taj, svi bez izuzetka* i sl. Up., recimo, *Ona izjutra spava do dvanaest sati* → *Jedino ona . . .*, *Ljudi su dvonožna bića bez krila* → *Svi ljudi bez izuzetka . . .* i sl.

Egzistencijalnost, a pod njom se ovde podrazumeva logička, egzistencijalna kvantifikacija (tj. to da je rečenica istinita ako postoji barem jedan elemenat skupa koji zadovoljava kvantificirani predikat¹³) može da se svede na izraze tipa *jedan x, neki x*; up. *Traži te jedna žena, Traži te neka žena* i sl.

Izraz *jedan* u smislu 'neki' treba razlikovati od izraza *jedan* u smislu 'jedini'. Parafraza prvog izraza jeste 'barem jedan', a drugog 'tačno jedan', 'samo jedan'.

Univerzalnost¹⁴ je ovde, analogno egzistencijalnosti, univerzalna kvantifikacija — svaka rečenica je istinita ako svaki elemenat datog univerzuma zadovoljava kvantificirani predikat. Univerzalnost koju u sebi sadrži, recimo, rečenica *Deca se ne radaju bez majke* razotkriva se parafrazom *Sva deca (ali i uopšte — svi živi stvorovi) radaju se uz obaveznu odgovarajuću ulogu majke*.

⁹ Nesamostalni je simbol — prema B. Russelu — u svakom prirodnom jeziku svaka reč i svaki izraz, izuzev ličnih imena. Nesamostalni su simboli lišeni značenja van konteksta. U nesamostalnim simbolima Russel ubraja takođe deskripcije (određene i neodređene); tu su, prema njegovoj definiciji, sve lične i pokazne zamenice. Drugim rečima, zamenica *taj*, zavisno od konteksta, može da bude pokazatelj unikatnosti ili univerzalnosti — npr. *Taj koji je sad stigao njen je brat* | *Taj koji će ovde ući neće se lepo provesti*. Up. istu tu interpretaciju i u novijim radovima Z. Topolińskie: Zuzanna Topolińska, *Wyznacznosc grupy imiennej w tekście polskim*, Cz. I. Polonica I, 1976; Cz. II. Polonica II, 1977.

¹⁰ Sledeći Reichenbacha, izdvojili smo ovde dve funkcije ličnih imenica: 1. funkciju samostalnog simbola — imenica neposredno designira predmet, nezavisno od konteksta (up. upotrebu naziva *Beograd* u rečenici *Beograd je glavni grad Jugoslavije*); 2. funkciju određene deskripcije — formalizuje se uz pomoć jota-operatora (up. upotrebu naziva *Jugoslavija* u sastavu predikata prethodne rečenice, imajući pri tom u vidu poznate Reichenbachove kriterije).

¹¹ Kad je posredi određena deskripcija, rečenična funkcija može da bude istinita samo za jednu vrednost varijable *x*; up. unikatnost koja se formalizuje uz pomoć jota-operatora.

¹² Up. J. Barwise, R. Cooper, *op. cit.*

¹³ Egzistencijalnost se ovde tretira, u stvari, kao kvantifikacija logičke rečenice — rečenica je istinita kada postoji barem jedan elemenat datog univerzuma koji zadovoljava kvantificirani predikat.

¹⁴ Univerzalnost se ovde svodi na univerzalnu kvantifikaciju logičke rečenice. Rečenica je istinita ako svaki elemenat datog univerzuma zadovoljava kvantificirani predikat.

Univerzalnost, međutim, treba razlikovati od unikatnosti. Rečenicu, na primer, *Ljudi su razumna bića* ne karakteriše univerzalnost, već unikatnost smisla, zato što je njenom značenju primerena sledeća parafraza: *Svi ljudi (i jedino ljudi, niko više) jesu razumna bića*.

U našem pristupu je posebno izdvojen i pojam univerzalnosti s ograničenim opsegom¹⁵. Imamo tu u vidu one situacije kada univerzalnost, slično onome što susrećemo u logici, ima površinski pokazatelj uslova, takav koji zadovoljava dati predikat kao istiniti ili lažni.

Ovde je, uostalom, u principu moguća i drukčija interpretacija. Polazeći od pretpostavke da je i sve „opšte” na neki način u krajnjoj liniji ipak ograničeno, moglo bi se govoriti o manje ili više ograničenoj univerzalnosti.

U određenim slučajevima mi zaista razlikujemo manje ograničenu od više ograničene univerzalnosti. Up., recimo, izjavu *Svako ko dobro radi voli svoj posao*. Univerzalnost s ograničenim opsegom izražena je u ovoj i njoj sličnim izjavama pomoću površinskog ograničenja „uslova”: voli svoj rad — ne svako bez razlike, već svako od tih koji dobro rade.

Što se tiče određenosti/neodređenosti predmeta, odnosno skupa predmeta, treba istaći da mi, shodno prethodno datim definicijama, podrazumevamo — pod određenošću unikatnost, a pod neodređenošću egzistencijalnost i univerzalnost.

Određenost subjekatske sintagme oličena je, na primer, izrazima *tvoje dete* i *Jovanovići* upotrebljenim u rečenicama *Tvoje dete* (smisao 'baš to tvoje dete, ne ko drugi') *pita za tebe* i *Jovanovići* (smisao 'ti određeni ljudi koje nazivamo *Jovanovići*') *kupili auto*. Istovremeno, ti su isti izrazi obeleženi unikatnošću — za učesnike komunikativnog čina samo se na jednu individuu odnosi sintagma *tvoje dete*, samo na neke sasvim određene poznanike reč *Jovanovići*. Kao što se razabira, nije važno da li je imenica pri tom iskazana u jednini ili u množini; unikatnost je kategorija koja pripada razini semantičkih pojava, ne morfoloških. Što se neodređenosti tiče, sa njom se susrećemo iskazujući rečenice univerzalnog karaktera — npr. *Deca vole čokoladu* ili rečenica u kojima se na datu imenicu primenjuje egzistencijalna kvantifikacija oličena u prisustvu odredbe *neki, jedan* — *Neka žena pita za tebe, Došli neki ljudi* i sl.

Na pragmatičkom nivou kategorija određenosti/neodređenosti se raslojava na potkategorije. Tu se kao kriteriji javljaju takve pojave kakve su sposobnost govornog lica, odnosno njegova intencija da preda svoja znanja o dezinaciji (a radi se, u stvari, o poznavanju/nepoznavanju datog elementa, odnosno skupa), zatim njegova želja da adresata informiše o tome kako će prepoznati dati elemenat i sl.

Naša je namera i to da podvrgnemo analizi i sredstva koja se koriste radi kvantifikacije relacija i sadržina iskazivih pre svega pomoću verbalne konstrukcije i deverbativnih formi.

¹⁵ Univerzalnost s ograničenim opsegom, u poređenju s univerzalnošću bez ograničenja, ima naknadni, površinski pokazatelj uslova, uz koji data rečenična funkcija može da bude zadovoljena kao istinita.

U poljskom i srpskohrvatskom pokazatelji kategorije određenosti/neodređenosti mogu biti ne samo leksička, već i morfološka sredstva. U srpskohrvatskoj, recimo, rečenici *Ona uvek subotom rasprema stan* ponavljanje radnje iskazane glagolom izražava se instrumentalnim oblikom imenice *subota*¹⁶, a univerzalnost toga ponavljanja naglašava se prisustvom priloga *uvek*. U poljskoj rečenici *Ona zawsze sprząta w sobotę* prilog *zawsze* služi kao signalno sredstvo za oba značenja. Egzistencijalno ograničeno ponavljanje izražava se u oba jezika isključivo leksički, tj. priloškim oblikom: *ponekad / czasem*.

S obzirom na naše izjašnjavanje za princip da se konfrontativnim gramatičkim opisom obuhvataju samo one semantičke kategorije koje bar u jednom od konfrontiranih jezika imaju morfološki pokazatelj, može izgledati čudna naša odluka da pristupimo opisivanju kategorije određenosti/neodređenosti u dva jezika u kojima se član ne upotrebljava. U stvari, u srpskohrvatskom ipak postoje sredstva koja služe ovoj kategoriji i koja imaju vidljivo izražena obeležja gramatikalizovanosti. Osim toga, kako u srpskohrvatskom tako i u poljskom, informacije koje se tiču bilo egzistencijalnosti ili univerzalnosti često se formalizuju u rečenicama bez subjekta, odnosno u bezličnim rečenicama — up. npr. poljsko *zrobiono = ktoś zrobil*, srpskohrvatsko *kažu da . . . = neki ljudi kažu da . . .* Ovo se tiče i takozvane povratne dijateze, gde prema poljskoj rečenici bez subjekta imamo srpskohrvatsku rečenicu sa subjektom: *Rybeje się widelcem / Riba se jede viljuškom* i sl.

U sredstva koja mogu, u svojevrsnom smislu, obavljati člansku funkciju spada u srpskohrvatskom leksema *jedan*¹⁷, zatim opozicija partitivni genitiv / akuzativ — *Daj mi vode* (= bilo kakvu vodu) / *Daj mi vodu* (= tu vodu), a takođe i suprotstavljanje lokativnih konstrukcija sa bezličnom formom glagola *imati/biti* — *Voće je u frižideru / U frižideru ima voća*. Kategoriji određenosti služi delimično i razlikovanje formom prideva — *Dajte mi zeleni šešir / Dajte mi zelen šešir*¹⁸.

U delu Gramatike posvećenom kategoriji određenosti / neodređenosti prikazaće se raščlanjavanje ove kategorije, njeni jezički pokazatelj, njihove distribucija i restrikcije, kao i ona ograničenja, odnosno one neutralizacije, do kojih dolazi prilikom udruživanja s nekim drugim semantičkim kategorijama, npr. s temporalnošću, a naročito s modalnošću (posebno je ovo poslednje čest uzrok neutralizacije opozicije između egzistencijalnosti i univerzalnosti i ukidanja ponekih restrikcija u vezi s unikatnošću).

Uzimajući u obzir principe na kojima počiva naš konfrontativni opis, predvidljivo je da će se u ulozi onoga što se podrazumeva pod izrazom tertium comparationis pojaviti, kad je o fonologiji reč, spisak određenih akustičkih i artikulacionih podataka. Doduše, na našem se spisku ne nalaze ni sva, ni

¹⁶ Podrobnije o ovome u radu Milka Ivić, *O iskazivanju vremenskog ponavljanja imenima dana na južnoslovenskom, odnosno balkanskom jezičkom području*, Balcanica XIII—XIV, Beograd 1982—1983, 323—326.

¹⁷ Up. M. Ivić, *Leksema jedan i problem neodređenog člana*, Zbornik za filologiju i lingvistiku XIV/1, 1971, 103—120.

¹⁸ Više o svemu tome v. u radu *Studia konfrontatywne polsko-południowosłowiańskie*.

jedino distinktivna obeležja svojstvena konfrontiranim jezicima. Polazeći od činjenice da zvukovne karakteristike postaju funkcionalne tek u okviru određene strukture, nama je, pri našem opisu, kao referencijalna tačka poslužio bogat inventar fonetskih osobenosti.

Fonološke opise jednog jezika obično karakteriše visok stepen apstrakcije. Drugim rečima, distinktivna obeležja se određuju dosta „etiketski”, na simboličan način; pažnja je usredsređena na artikulacionu sferu, dok fonetska vrednost datih obeležja ostaje nedovoljno definisana u svim pojedinostima. Takav je postupak, u stvari, prikladan samo ukoliko je cilj preduzetog posla to da se uspostavi struktura sistema; on, međutim, ni u kom slučaju ne zadovoljava u poslovima konfrontativne analize onakvim kakvim smo ih mi zamislili. Pružajući privid sličnosti, jezici se često u fonetskom pogledu na bitan način razlikuju. Moguće je, naime, da oni u principu dopuštaju istu fonološku identifikaciju zvuka u strukturi sitsemskih opozicija, a da opseg u njima mogućih artikulacija bude pri tom različit. Takva je situacija čest izvor grešaka u učenju tuđeg jezika. Događa se da ono što je u jednom jeziku periferija artikulacione sfere foneme X u drugome jeziku ne spada u artikulacionu sferu te foneme, već foneme Y. Uostalom, i opseg redundancije biva različit. U svetlu konfrontativne analize znatno veći broj fonetskih osobenosti postaje relevantan. Tako za /r/ u mnogim jezicima broj vibracija nije relevantan, ni u fonološkom, ni u fonetskom smislu, dok npr. u albanskom ili španskom postoji opozicija /r/ — kratko, sa manjim brojem vibracija, nasuprot /R/ — sa duplim brojem vibracija (ali ne i sa geminacijom, gde bismo onda imali posla sa padom intenziteta usred artikulacije). Takva se situacija prilikom konfrontiranja mora opisati na takav način da se /r/ iz jednog sistema ne identifikuje sa /R/ u drugom sistemu, što bi inače sigurno bio slučaj, ako bismo upoređivali samo strukture fonoloških sistema. Čak i kod manje apstraktnog pristupa fonologiji jednoga jezika, kao relevantna može se tretirati npr. opozicija /s/ nasuprot /θ/ u poljskom ili srpskohrvatskom, mada ova druga fonema ne postoji ni u poljskom ni u srpskohrvatskom (ovo, naravno, ne znači da se /s/ može realizovati kao interdentalno). Opisi jednoga jezika obično se ostvaruju na takav način da se pokazuju dovoljnim za diferenciranje jedinica, ali ne i za fonetsku identifikaciju fonema — koje se u svesti nosioca jezika asociraju s određenim poljem artikulacije i akustičkim efektom. Tako, dakle, realizacija /θ/ u poljskom ili srpskohrvatskom signalizuje uvek pogrešan izgovor, dok se u fonološkim sistemima tih dvaju jezika /s/ obično opisuje kao dentalno i frikativno, mada takva karakteristika inače više odgovara artikulaciji /θ/ nego /s/.

Vredi razmisliti, osim toga, da li uopšte ima smisla upoređivati samo inventare fonoloških obeležja, naročito u našem konkretnom slučaju, gde imamo posla sa jezicima koji pokazuju znatne sličnosti. Takva je konfrontacija celishodna u slučaju opštije analize tipološkog karaktera kada se radi o utvrđivanju opozicija kakve se iskorišćavaju za uspostavljanje korelacija i uopšte o utvrđivanju obeležja koja se fonološki iskorišćavaju u datoj jezičkoj grupi. U slučaju genetski bliskih jezika često se susrećemo sa situacijom kada, pored neznatnih kvantitativnih razlika, strukture fonoloških obeležja ne

pokazuju bitne tipološke razlike, dok postoje izrazite razlike u realizaciji glasova i razlike u oblasti distribucije i pozicione varijacije. Boja mekih glasova, na primer, može se impresionistički percipirati kao više ili manje „meka”, što je od značaja, recimo, pri poljsko-bugarskoj konfrontaciji. Ili možemo imati posla sa situacijom kakva je u poljskom, gde se mekim labijalnim suglasnicima ne priznaje fonološki status, mada su ti glasovi prisutni u jeziku i stvaraju jednu od razlika između poljskog, s jedne strane, i srpskohrvatskog ili češkog, s druge.

Ispostavlja se, dakle, da je pri konfrontaciji broj relevantnih pojedinosti znatno veći nego unutar strukture jednog sistema jezika, pa se ova činjenica mora uzimati u obzir na odgovarajući način, kako se konfrontativni opis ne bi ograničavao samo na nabranje sličnosti i razlika koje se tiču paradigmatike fonema. U konfrontiranju srodnih ili sličnih sistema, akcent se mora postavljati na nedistinktivnu sferu. Realizacija mora biti detaljno opisana, a moraju se iscrpno opisati i distribucija glasova i pozicione varijacije. Nedostaci u monosistemskom opisu, naročito oni koji se tiču baš distribucije i karakteristike izgovora, često izlaze na videlo tek u pokušaju konfrontacije. Jednom rečju, opis glasovnih pojava imaće, u praksi konfrontiranja srodnih jezika, više fonetski karakter, nego fonološki, ako želimo da konfrontacija bude korisna, tj. da obogati fond naših znanja.

U stvari, sve se to svodi na potrebu da sistem jednog jezika bude opisan na takav način da to omogući ne samo diferenciranje fonema, već i da osigura neophodnu osnovu za vansistemsku konfrontaciju. Zbog toga se i ne možemo zadovoljiti minimalnim brojem opozicija. Prirodno je, dakle, da se konfrontacija odlikuje nižim stepenom apstrakcije nego opis jednoga jezika, da operiše sa većim brojem pojedinosti, definišući pri tom ove mnogo detaljnije. Što će se više jezika konfrontirati, tim će i broj osobenosti i razlikovanja biti veći, uz niži stepen apstrakcije opisa. Izgleda nam stoga umesno uzeti za polazište inventar fonetskih osobenosti, pa utvrđivati šta je distinktivno, a šta nije, ne gubeći pri tom iz vida ni to da se nešto može pokazati relevantnim u odnosu na sintagmatiku, a drugo na planu kontrastiranja paradigmatike sistema. Odluke o fonematičnosti, distinktivnosti obeležja, donosiće se, naravno, za svaki sistem posebno.

U našem radu posvećenom poljsko-srpskohrvatskoj konfrontaciji znatan smo napor uložili u to da sagradimo tertium comparationis, tj. takav inventar osobenosti određene strukture na osnovu koga bi se diferencirale foneme, kao i varijante fonema, a uz to još i uzimale u obzir nefonematske, ponekad veoma sitne razlike u realizaciji glasova na razini oba jezika. Polazna tačka opisa je, dakle, generativnog karaktera u tom smislu što sistem uočnih obeležja generira jedinice različite fonološke vrednosti, dok na kraju, eliminišući pojedine opozicije, iznosi na videlo sisteme fonema — onakvih jedinica kakve se pod terminom *fonema* podrazumevaju u klasičnoj fonemici. Inače, kako to i proizilazi iz svega dosad rečenog, fonema se ne uzima kao konstrukt sastavljen od minimalnog broja (distinktivnih) obeležja, već kao određeni skup konkretnih artikulacija (zvukova).

Ozbiljnu nam je teškoću stvaralo u ovom poslu iznalaženje odgovarajuće tehnikе opisa — tu se radilo o diferenciranju iznad stotine jedinica. Algoritamska struktura bila je nerealna — takav opis ne bi bio u stanju predstaviti strukturu obeležja na ekonomičan i jasan način. U njemu ne bismo mogli označiti jednostavnim postupkom, recimo, razlike u intenzitetu nekih osobenosti. Osim toga, neke od osobenosti koje se uzajamno uslovljavaju mogle bi da se nađu dosta daleko od svog pravog mesta u takvoj strukturi. Što se tiče opisa pomoću binarnih obeležja, taj bi, pre svega, bio veoma dugačak, pa ne bi mogao obezbediti pravu sliku strukture i razuđenosti modela. Končno smo se opredelili za korišćenje teorije skupova, tj. rešili smo da grupišmo obeležja u skupove veće od dva elementa. U praksi, naravno, inventar obeležja bio je ograničen na osnovu prethodne analize obaju jezika, s tim što su se prilikom njegovog određivanja imale u vidu pojedine, nikako sve artikulacione (zvukovne) mogućnosti fonacionog aparata. Obeležja su grupisana u homogene skupove (uz uvažavanje nekog datog kriterija, npr. horizontalnog ili vertikalnog položaja u usnoj duplji i sl.). Zatim su se, u ishodu međusobnog preklapanja, ti skupovi raslojili u podskupove — klase zvukova; krajnji ishod tu podrazumeva pojavu jednoelementnih skupova koji odgovaraju konkretnim glasovima. O tome kako će se obeležja grupisati odlučuje, razume se, pragmatiski kriterij, tj. vođenje računa o ekonomičnosti i adekvatnosti opisa. Isti taj sastav obeležja generira kao samoglasničke, tako i suglasničke glasove, a takođe i junkture. To po sebi podrazumeva da se pojedine artikulacione vrednosti, kao što je prednja ili središnja artikulacija, moraju detaljno definisati, i to ne samo kao relativne vrednosti (u artikulacionim opisima npr. prednja artikulacija obično označava različita mesta artikulacije za samoglasnike i suglasnike). Mi ćemo se u našem opisu služiti, pre svega, artikulacijskim definicijama, jer akustička (a naročito takozvana univerzalna Jakobsonova) obeležja nisu još u stanju da u svim slučajevima ukažu na relevantne vrednosti. Ta obeležja, pri tom nemaju ni takav stepen detaljnosti kakav je nama potreban za konfrontaciju. Posebno napominjemo da je u našem opisu angažovan dosta veliki broj osobenosti. Podsetili bismo, dalje, i na to da se skupovi mogu međusobno preklapati, ali mogu biti i ekskluzivni. Neke grane u dendritu (tj. neki proizvodi preklapanja) nemaju u konfrontatiranim jezicima reprezentaciju, tako da u procesu generiranja dobijamo dosta praznih skupova. I opis toga tipa takođe zauzima dosta mesta, mada je znatno kraći od algoritamskog dendrita. Osim grafičke predstave, korišćemo takođe beleženje fonetske karakteristike pomoću brojeva (koji odgovaraju matrici obeležja). Numerisani su skupovi obeležja i pojedina obeležja. Glas je zapisan kao broj, u kojem mesto cifre označava konkretni skup, a vrednost cifre — konkretno obeležje preuzeto iz datog skupa. Ako se npr. deseti skup sastoji od dva obeležja — 1. zvučnost, 2. bezzvučnost, onda broj 000000002 označava klasu bezzvučnih glasova. Opis je ispravan onda kada se jedan broj ne ponavlja dva puta. Na taj način dobijamo opis zvukovne ili artikulacione supstancije upoređivanih jezika pomoću istog aparata. Odluke o tome šta je od toga fonološko donose se u okviru jednog jezika. Strukture fonoloških (distinktivnih) obeležja dobijamo kada u dendritu izbrišemo grane koje se tiču drugoga jezika ili nefonološkog razlikovanja. Opis distribucije predstavljen je kao prelaz

niza brojeva u drukčiji niz brojeva. U naš opis distribucije ne uvodimo razlikovanje fonema od varijanata fonema (premda bi se i na to razlikovanje moglo ukazivati uvođenjem nekog posebnog tipa zagrada). U našoj konfrontaciji pravila asimilacije se uvek tiču konkretnih fonetskih jedinica.

Naš opis obuhvata, osim toga, i fonološku strukturu takvih većih jedinica kakve su slogovi, reči i fonetski izrazi.

Više detalja o metodu fonološkog opisa kojem smo se privoleli daje knjiga P. T. Lomteva o fonologiji savremenog ruskog jezika¹⁹. O aspektima primene tog metoda u konfrontaciji govorila je u više prilika I. Sawicka; up. *Fonologia w projekcie bulgarsko polskiej gramatyki konfrontatywnej*²⁰, *Fonologia w gramatyce konfrontatywnej*²¹, *Fonologia w konfrontacji językowej*²², *Gramatyka konfrontatywna bulgarsko-polska, t. I. Fonologia*²³ i *Kontrastivna fonologija srpskohrvatskog i poljskog jezika*²⁴, gde su priloženi dendriti koji ilustruju taj metod.

Završavajući ovo izlaganje, skrećemo pažnju na dole priložene ilustracije. Prva se tiče primene našeg metoda u slučajevima kada se uzimaju u obzir samo fonološka razlikovanja, a druga je fragment jedne konkretne konfrontacije (uz napomenu da se tu obeležja daju samo kao svojevrsne etikete, dok ih u našem opisu, razume se, detaljno definišemo).

Warszawa

Violetta Koseska-Toszewa i Irena Sawicka

S u m m a r y

Violeta Koseska-Toševa and Irena Savicka

CONTRASTIVE GRAMMAR OF SERBO-CROATIAN AND POLISH LANGUAGE AN METHODOLOGICAL ASPECT

The authors of this text are representatives of a group of Polish language experts. They are working out a contrastive grammar of Serbo-Croatian and Polish language. The reason of group's choice of this new method of contrastive analysis, which hitherto hasn't been used in Slavic studies, is explained in the text. Describing the advantages of the chosen method, the authors point out some important problems which they met during their work. The presentation of principles, according to which the analysis of linguistic material is made, is richly exemplified.

¹⁹ Т. П. Ломтев, *Фонология современного русского языка*, Москва 1972.

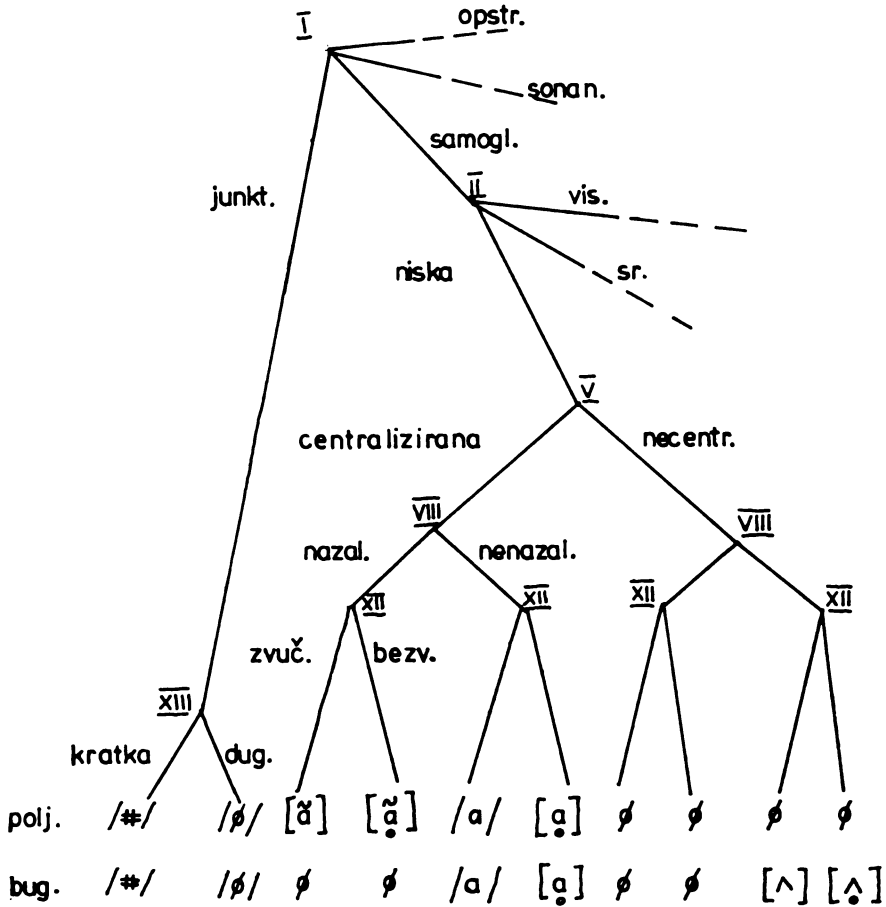
²⁰ Objavljeno u *Studia z filologii polskiej i slowiańskiej* XX, 1984, 155—172.

²¹ Štampa se u časopisu *Zeitschrift für Phonetik*.

²² Objavljeno u *Studia konfrontatywne polsko-południowoslowiańskie*.

²³ Ova knjiga, koja je radena u koautorstvu sa T. Bojadžijevim, nalazi se u štampi.

²⁴ Objavljeno u *Zborniku za filologiju i lingvistiku* XXVI/2, 1981, 7—55 i XXV/1 1982, 7—66.

FRAGMENT POLJSKO-BUGARSKJE KONFRONTACIJE

nisu obeleženi skupovi disjunktivni sa skupovima ovde iskorišćenim i razlikovanja koja se ne iskorišćavaju u poljskom i bugarskom